

1925 ЧЫЛДА
УНОЗШЕЛТИНГЕН

№ 189 (14689)

1991 ЧЫЛДЫҢ

ноябрь

7, четверг

● Садар өртээ 20 көп.

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ

Улут-Хем райкуускомунун
иптики херектер кидизин-
инд анык ажилдакчылары

КОРУМ-ЧУРУМ КАМГАЛАКЧЫЛАРЫ

Милициянын тургустунга хуундан бээр 74 ойдой иштики херектер органдарынын бодунун составыныстыч чонусу-биле кады 1991 чылдың ноябрь 10-да дөмдөгүзүл. Милиция ажилды камгалалдын бодунун профессионалдыг байырлалын дөмдөгүзүшкөн, ажил-чорудулазынын тундаслерин унутушкөн, хаммаатыларнын ажил чок чоруну, корумчоруну камгалар дээш ыдыктыг хуулазлыг күүсүсетпишкен, амы-тынын чирген ажилдачыларынын чирериктыгын турсаалыгын мурунуга мөгөйш турар. Бу чылын бистин чуртүзүска, республикада, милициянын ажил-чорудулазынга хей чаартыгалар, өскерилер болуулан.

Бистия чуртүзүсүнүн тегүзүде «Милиция дутаайында Хоойл бир-ле дутаайында хуулаз алынган. Оо үеге чедир милициянын ажил-чорудулазы чазактын доктаадырынга үндөзлеттинип келген. Милициянын болгаш пиянтиз-биле иштики херектер органдарынын ажил-чорудулазы чарткан; политгоселди болгаш оо структураларын дүжүргөн, чаа албан черлерин тургукен. Чикээ, бодунуа составы-биле ажилдын бойду камгалалынын хой, пиянтин ажил чок чорунуа албан черлерин тургукан.

Милициянын бүгү аяк-
дакчылары ам бодуруч
ажыл-чорудузгына поли-
тиктиг партияларнын
айтышкынын эвес, а чүгдө
Хоойуну удуртулга боду-
руп, аиаа чагыртыл турар.
Ол чорук август үймезни-
нин хуинеринде милиция
ажылдакчылары бодуну
албан-хүзэлгедерин ак ет-
кидиг күөсидир арганы
берген.

Хой-хиттинин ишдепкисин дугалайлазы-биле салгуу улус республикага кыры чурумун иштин тайдыз экинжиринин улангызын бар апарган. Кем-хирек уугедиштининеринин чамды хевирлерин республикада кызылар турар. Миллини акадыгачыларын хой нуруу алаан-хулээлдери, ак сепкилди куудели, амыр-дыган, харын амын бызын харанымнай, кору-чуруму каггалап турар. Чинээ, Улуг-Хемнин улус депутаттарын район Советинин куускомун иштин херектерин кылдыны улустун иштин Адаккада, Орнакалы Садуган, Ары-Багы сууга хой-хиттинин корум-чурум хаматтарын айыл вок чоруму каггалап даш

албан-хүлээлгээн 1990
чныдны декабрь 28-те үүс-
сэдип чораша, амьтгын-
идаг чарилга. Ол мөчэни-
иң сөөлүнд А. О. Соду-
намы "Хузуунда эрес-маа-
дырлыг чорук дээш" ор-
ден-биле шагнаа. Аймыл-
дыг кем-херек үүгедикчи-
лэрин тутканы дээш миши-
ицның капитаны А. С.
Сотнаа, милициның уугул
лейтенанты Г. А. Саая
база ол орден-биле шагна-
таа. Чөпөсикт херектең
хөй удаа бэлгэлаан-даа бол-
са, оңу чөтөсө, туткан ми-
лици ажилдакчызы М. Б.
Сандыкмааны куруне шагна-
лынга киргеп.

Тожу болгаш Өвүр ра-
ионарга өдүрүкү үүлгө-
диглэрин чогуур үезинде
мергескидиг илереткени
дээш килдиз начальнигына
ралакчызы И. Н. Тowa-
риштайга милициның пол-
ковниги атты хуусаа бетин
де тывыскаа. Кызыл хоор-
куусомкуң иштиги херек-
тер килдизиң кеземче
херектер ителгезиңиң на-
чалыңи И. Г. Пролыгин,
рота командири В. А. До-
рожкин, Иштиги херектер
министерствоуноуң тускай
рота командири В. Г. Го-
лубчиков бодунуң салбыр-
ларының ажык-чорудулазын
билдиглиг организастар ту-
рар. Улус депутаттарының
Тауды район Советиниң
иштиги херектер килдизи-
ниң эксперт-криминализи
А. Н. Иванов бодунуң ажи-
тыгын херексиздиги херекс-
лэрин херексиздиги ажил-
лап турарын демделээр
херек. Аар кем-херектер
үүгедикчиинерин ол иле-
реткен.

Милицияның херэжен аялдамачылары бодунук хүлээлгезин эр улустан дудак чок күсседин туурын демдэлгэри чулуу. Оларга хамхыты мурунуда Жоон-Хамхыкте болгаш Тайцы районида байысаакчылар: Тайяна Донгакова Норуу, Раиса Дмитриевна Нугис, Кызыл районида Валентина Дмитриевна Немкина, Кызыл хоорайда Алефтина Васильевна Вакулина болгаш өскөлдөр-даа хамаарыны.

Казан Россия, бүгү чүрт социал-экономиктик үндэсин чаартылгаларын үе-чадыгызе кирип туура амгы үеде милиция аялдамачылары сагылга-чүрүмү кажангызындан-даа артык бедидер, чоңуну мурунуга хүлээлгезин ак сепкилдиг күсседер, көрүм-чүрүмү болгаш хамаатныларын айылды чок чоруу карак огу дег камгалаар үжүддүг.

В. БЛАЖИКИ ТУРОВ.

Милицияның подполковник.

ХҮНДУЛАҮГ
ДЫШТАНЫЛГАЖЕ

Бо чылдың ноябрь 4-те
ИХМ-нун уудургулазы бо-
лаш оң ху составы бод-
нуң амыкчалычларын хун-
дуг дүштанылгасы үдөн.
Николай Кирсаневич 1-ын-
шы — чолачы миллион-
нерлерни аразыда хоо-
чунарын бирээси. Ол 35
дүдүргүзүндя болуңа ы-
лаш лагерьизакынага кам-
нып, ошааман амыкчалы-
идекейин амыкчалар келген.
Болуңуң улегерин амык-
тарны өрөдип, хүлөнгөн
улаастоктарына харымса-
галыг болурунга чакчыкты-
рып түбүгн.

Мария Алексеевна Кузьмина ол шутунмунд ангы-аңгы адырларын даанып, акылдап келген. Апаа даан-дырган учактортарына аг сеткилиг, харысалгалыг акылдап чоран. Чаа акылда-келген аныктар азы аборттундундун акылда-зы меттестер-биле акылда-чорудуп тура, ол чоок бил-чип аптар хамаарылганы-тып аыыр. Ол ыкшак уудур-тур акылдарга эрге-дужаа-лын соора акылганаар-би-ле база эвэзш эвес акылдап келген. Чыгыс сес-бизе чу-галааларга, ооң аялыында дуулаадыз уулд. Милциян ол шутунмунд чырыл-дына солунарына чырыл-дына искейлиг кирил-гелиг. Ыгычанш ооң со-дуннар-биле харылзааы ба-за быкыг турган. ИХМ-ин херэзженнер бөлүндү ууд-

тулганына тургаш, аялдакчыларыны болгаш оларны оо-буслериниң дышта-нылганын аныктык органи-зацияларче чуткудугу бо-луп келген.

Владимир Леонидович Ефимов боалуну куш-аякчы базамын автотранспорт черигине, Коммунал аялга-гый девискээ-бүдүрүлгө министрствозуна чола-чыдан гезелген. Ол черлерге куш-аымдык дадыгышы-кынын албышан, милиция ага аякылдар шынчылга-биякты ол алган. Анаа кел-геш, оперативти албаның килдизин аякылдан кир-ген. Оуу бүзүрүлгө аны-дакчыларыны сагына кир-геш, оперативти аякытче шынчылгын. Сөөлү чыдар-да ол уадуур черлерге аякылдан турган. Даанган аякылдыга харыссалгыт дитпш, кем-херек үлгө-дишсининер истеп тыва-рынта идекпейки болуп кел-ген. Ооң ындыг аякылдыга аар кем-херектер үлгө-дишсини кан удаа тавар-мышкан. В. Л. Ефимовту мындак ак сеткилдиги ая-кылдан чыгап өзгөткө зөгө-нүзүлген. Ооң хароон СССР-даын Чепсектик Күштериниң 60 чылы медал база «Эки албан-дуажалы дээш» деп медалдарын шулту черге-зи ооң хароон кааптан чо-руур.

Тыя Республикада ИХМ-ни пресс-баду.

ТОДАРГАЙ АЖЫЛДАР ХЕРЕК

Бурунгу хун Тыва Республиканын Министрлер Чөвүлелиниң хэй кижиги киржикчилег хуралы болду эртен. Аңаа РСФСР-ниң улус депутаттарынын бешки Съездиниң ажилының түнөлдерииниң бога-ш ооң шийтиптерлерин боттандырар талазы-биле республиканың чазаның чораларының дугайында айтырыгы чугудалап сугаалашкан.

истрлер Чөвүленин ийи Ш. Д. Ооржик чүгүлүк-кол колчулугуна, санал берип, дүкүмүктү чамдык мигер болгаш ведомстволукчулары бо талга акылдан кыдырлер талазы-биле болуп чугааланар. Ийи неделя иштин-иениниинин акыл-аа айтырыш дараа-зында хуралга ханызы-биле саггарыны дугурушкан.

Прагада «Диалог» дээр акционер иштиниле-биле кады акылдангыланы хөгжүдөр талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды Министрлер Чөвүлөи хулаалган, хемчеглерни бадылаан, оларны декабрь 1-ге чедир боттандырар. Чыжаа, хөмүр-шадны казып тывар, болдзаарыпты база сооттот.

Уягурулуг кады бүдүрүлгөн тургузвар талазы-бисе эржон-жон чугуда хемчеглерни акылдап кылтыр; эм нинти-ден бистен 15 муң хире кубометр жынтты алаш; оон алуунга тешелоттуг дерин-ден база кергелде бери-нарны бээр; аштыраты есренилсез; кеш орнуна лидер ашыр база оозуна бүдүр; кады бүдүрүлгө тургузарынык аштырын акылдап кылтыр; эм чин-эдиң лыыр болгаш болбаа-зырадып кылыр талазы-бисе биче бүдүрүлгөн кады тур-гузарын дуугурук дээн алышаш түздүр кирип ту-рар. Тывага акционер нин-

тиледин тургузар хемчегдер-
ни алып.

Тывадан дашкаар бүдү-
руге-техникти хергелес-
диң продукциязын, хергелес
бараанынын база бойдус
кулавыларын үндүр сөөр-
түрүн чурумчудар талазы-
биле айттарыны элээн чу-
гаалажың көргөн соонда,
ону немей өөрөнит көрүп,
чедир белеткээч, дараазын
да хүлээп алып деп шийит-
тирээч.

Хуралга еске-даа айты-
рыларын чугаалашкан бол-
гаш Россия Федерациязы-
ны бешки Съездин шийит-
типтерлерин боттанды-
рарда, кай чууга-сөөк болгаш
шугаазын энес, шүт, то-
дагый ажалдар херек бою
турары демделеттинген.

(Бүстүн көрү.)

Республиканың улус ажил-агыйынын ажилдакчыларын
Дээди Советтин Президиумунун Хүндүлөл бийи-биле
шаннаар дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕ-
ДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ
ЧАРЛЫҢ

Республиканың улус ажылыгыга бычканга кой чылдарда үрөтүңдешчү ажылы дөштү Кызыл АССР-инин Дээди Советинин Президиумунун Хүндүлүт бижик-биле шаңдалары болза:

Бизинизма Бадый-ооловна Айымшын — улус депутаттарынын Мамгыт-Тайга район Советинин күсүмунун улус өрөөндөтө кылдынын аялы-садынын кызындикчиги;

Любовь Прокопьевна Батурналы — Тыва Республиканың керээжин чогаалчылар ассоциациязынын кеңигүүнү;

Апыш Дартый-ооловна Дамдыкчыны — республиканын 60 маалды аттыг чурт-шинчил музейинин директору;

Федор Дамбаевич Далдан-
ны — Тываның күрүне фи-
лармониязынын эстрада-
цирк бөлүүнүн артизи;

Анчымаа Салчановна Кал-
га-оолду — республиканын
А. С. Пушкин аттыг биб-

библиотекасының килдис эргелдешчиси;
Иппа Алексеевна Кукарыппа — улус депутаттарының Кызыл хоорай Советининиң куускомунуң улус эргелдешчиси килдизинин улус экономики;
Тамара Монгушевна Люндупту — республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотекасынын эргет-методиктин килдизинин эргелдешчиси;
Сундурай Шөтөөвич Монгушту — улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Советининиң куускомунуң кууларта килдизинин уругларын аас чогаал ансамблинин удуруткучу;
Лидия Дамзы-Баиронна Оргуну — Тыываның күрүне филармониязынын эстрада-дириж болууну артизи;
Лидия Иосифовна Разумованы — республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеканынын директорунуң орадакчылары;
Артур Саган-оолович Салчакты — Тыываның күрүне

билар, кыргыздын эстрада-цирк бөлүмүнүн уран чуул уурдугучузу;

Николай Григорович Седити — Мугур-Аксында районунун харылыза беддиринин мөңгү;

Серен Сюрюкович Хертекти — Мөңгүн-Тайга районунун аялчынын;

Дастай-ол Бады.Очурович Хомушкуну — ботурга-чарылгалыг «Мөңгүн-Тайга» жугуу участогунун ачалынын;

Доржу Салякович Чым.Ылы — улус депутаттарынын Кызыл район Советинин куускомунун улус өөрдөгис калдынын инспектору;

Тюдмилла Васильевна Яхнейкову — республиканын А. С. Пушкин аттыг библиотекасынын номчулга залынын өргөлөгчизин.

Тыла Республиканын Дзэды Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕИ.

Кызда хоорай.

1981. жылдын октябры 29.

ХҮНДУЛУГ АТТАРНЫ Т Ы В Ы С К А Н

Тыла Республикагийн Дээд
ийн Сөвдөлийн Президиум-
ууд 1991 чныдхын полбөр
архадарьтан-биле да-
аазиыда эштерге хүндлүүг
аттарни тэвхсэн:

«Тыла АССР-нйа алд-
агын чурукчуу» хүндлүүг
атты:

чурулга уран чуулун хөг-
чүднериге аты-хавыаыз
дээш чурукчу, ССРЭ-нйа
чурукчулар эвдөлдөний ке-
жигүүр Иван Васильевыч
Сажинге;

«Тыла АССР-нйа школа-
ныны алдарлыг башкызы»
хүндлүүг атты:

чулуус өөрөддөгизиниң тала-
ны-биле аты-хавыаыз дээш
Ганды районда Сойуну са-
сатогор школыныны баш-
кыны Симчит Додарович
Кунгаага;

«Тыла АССР-нйа куш-
уулартаарының алдарлыг
жылдакчызы» хүндлүүг
атты:

куш-кушутара талазы,
биле аты-хавыаыз дээш
Кызылдың №1 автотран-
порт бугдүругезиниң
ДССААФ эге организация-
ныны даргазы Павел Ни-
колаевич Полежаский;

«Динамо» ВФСО-нун рес-

публиканын чөвүлелинин күшүн куду-тура болгаш спорт таласына биле улаштыр инспектор-методик Иван Иванович Хураганга;

«Тыва АССР-ниң эртеминде адалдыг аймакчызын хундулду атты: Красноярскийн медина институтунун ректору Борис Степанович Граковка;

«Тыва АССР-ниң культуразынын адалдыг аймакчызын хундулду атты: «Тувинская правда» согушун редакторунук оралакчыны Василий Васильевич Журавлевка;

Тыва Республиканың Культура министривозунук улаштыра чырыдыкчынын аймакчыны таласына биле улаштыр инспектору Батыл Монгушевиг Кенешке;

Бүгү-эвилелдин караа чептестер ирилтилинди бугу-руле чериниң эргелелин кулушун директору Анатолий Михайл Доржуевич Монгушка;

Тыва Республиканың Дээди Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕН.

Кызыл хоорай.

1991-ылдың ноябрь 1.

**ЧӨВҮЛӨЛДИҢ
ЭЭЛЧЕГЛИГ
КУРАЛЫ БОЛГАЯ**

МОСКВА, ноябрь 5. (СЭТА). СССР-нин бол-
гаш суверенитет респуб-
ликаларның дашткы хе-
ректер министрлерини
чүвүлелиниң (ДХМЧ) эл-
теглиг хуралы Москвага
СССР-ниң дашткы хе-
ректер министри Б. Д.
Панкинниң даргалааны,
бияе эрткен.

Ноябрь 4-те болган СССР-
ниң Күрүчүлелиниң хура-
лыга чүгәлашкан СССР-
ниң ДХМ-ниң болгаш дашт-
кыда совет дипломатия
базасын суз тәкәлгелег
черлерин ажал-хураулазын
эвилделиң болгаш суверен-
итет курүслериниң эрге-
акыйкатлары дүштүр үлө-
зиниң биле аде тургузганы
Б. Д. Панкин таштытырган.
Хуралдың киряжиклери
Эвилделиң болгаш респуб-
ликаларның дашткы алаан
черлериниң эрге-хулазгел-
лери агылаар, оларын
бот-боттарынын аразина
харылазганын, кады ажал-
дажыгызганын талазы-Чиле
документилерин төдеси-

О Р У К   И З Е К Ч И З И

Хооду-Бажы, Аптара-Бажы, дерини оруктары кочугч бодажы козураар. Тракторум кылтыр чырыде шыкаш аар. амыр-ла ийик.

Бүгүдөөр тракторга ажыра берген. Эри тракторун чыкыла эске трактор алган. Трактор оруктарының чыкыш чире шааптарын, кылжы кыдырлар аларган.

Оёке трактористер болза гай. А Яков Дамбынны аяк. Орук изээр дээрге сеткилд калгид кылжы чоруу. Орум малчынирга артылары бел бодунум-на сагыжы-биле кынар ошу хундузээр.

Тонораның «Шынык» ага

айгал-Хем, Ууун-Ой ол чер-
түрү ийни. Устүргере, хаа-
ай-ла чык-түр ийни. Орук
үштүг трактор болза —
аа-ла Яков ам сес чыл че-
дүр биширген. 1987
жылдан чагалай устүрү
торенип, оозыны кайда су-
га көртүктү бээрин пат
уук сөөртүр планын бол-
гонд кандай-да план чок,
аңкыды. Ону ол ак сет-
тарың байдалы ой болза,
дүргөн боор. Аңкыды
чорууру даш малчы-

Маады-сол ТҮЛҮШ.
О Шыңаа суур.
Сакыны шыңаидери ди.

АТ САЛДЫНГАН

МОСКВА. Могой мурунчаа турган Совет Эвгилденин суверенинг он нийн республикаларын чазактар тэ дээлээчлери 1992 чылда ашч-чом хандыргылазнын талазы-биле дугуркулгага ат салганнар. Прибалтика Чурттары аана киришпээн.

Он бир бодуктен тургустунган ол документ ашч-чом болган кедээ ажал-агыч чургууде боттарынга чорудуу бооринге республикаларын чуткулдуун, оларын аразынга ажал-агыч харылааларын хевээр арттыралын бадтыкан. Экономиктин деисвонсерин чутгала кедээ нылдыр чаныс аай рымкыт тургуларынча элемеж чутгулаан дугуркулду.

агы ДХМЧ-иаш, шугуму-биле айтгы-агы адларлар аайы-биле даштыкы политиктиг айтгырлар талазы-биле өвүл-ледила болгаш республика-ларнын кэды айналдажылга-зынын дугайдына чевүл хуралдарны эрттирерин ду-гуршун.

Чевүл хуралга кириш-кенер: Г. М. Салыков (Азербайджан), А. Е. Егна-зарян (Армения), В. Л. Со-ляко (Беларусь), В. Х. Аристанбеков (Казах-стан), М. У. Саралинов (Кыргызстан), А. А. Кри-жановский (Молдова), А. В. Козырев (РСФСР), Л. К. Каюмов (Таджикистан), А. О. Кудиев (Туркмени-стан), М. М. Ариджанов (Узбе-кистан), А. Д. Бутейко (Ук-

МОСКВА. Ажыл-биле хандырышым төвү күш-ажыл биржасы Москвада чоокта чаа тургустунган. Бүртүкпн эгелешинден бээр (июль 1) наймсылаада 4,5 муң кишини ажал чок деп санаан, а чыл төнүзүгүте чедир мындыгынын саны бир миллион чедир болур. Кимнарал ол?

— Амгы үеде ажал чоктарынын составы лизы бүрү — деп, күш-ажыл биржасынын чигине директору Н. Е. Заславский чугаалаан. — Бир-ле дугарында, штаттар кызырганында ажалымдан үнгөн, 2-3 ай дүргүзүндө ажалдавай турарлар-дыр. Оларга шериг албаныдан халашкан солдаттарын, офицерлерин база хамаарыштырып болур. Оларга ам школаларынын, өскө-даа өөредиге черлерини муң-муң довуучулар каттыгы кирер.

Ажыл чоктарыны 43 хуузу 45-тен узуг намыздар, барык 90 хуузу албан-таакчылар.

ЧУРУКТА: Красногвардейск биржасында оочур. Л. П. Хомованын Б. Ка. ванинин фотоу.

(СЭТА-ның фотохроникасы).

НОМЧУУР ХӨННУМ ЧОК

Хүндүлүг төөгүчүлөр, журналистер, чамдык бирикчилер! Бодун көдөө ажал-агы талашы-биле эртемни, техник-механик киши мен. Политика талашы-биле тускай, оңаа үзөл-бодал-даа чок чүтө шың, чөтүгү хоойлу-дүрүмү деткин чорур мен. Бистин чурттуу (ССРЭ-ник), Тыва-шыстын хөгжүп келген үе-чадазын, 1985 чылдан эгелеш, өлзөн-ке коптарын келдиер. Эң ылагына, чаа-аа баштынармын чүтүн-даа артырбадыр. Төгүтү кат-тал тургузар, ону салгалдан салгалче дамчыдып бээр чөтүгү болганда, эки-багы чүтүлери база-ла билгин турар алар. Частыргыны кылып, чурттуу хоозурадып каан, ла чок черге хай муң-мун киикелери уотунаа, ол үенин хоойлу-дүрүм болган күрүне удурутталышын системалык даялгы чораян удурутчуларын чөкө коптарын кээр бээр. Бодун хуумда дымаар-лаа, номчуур-даа хөңгүн чок апар-дым. Болал-даа көрөм, ол удурутчулар (Сталин, Хру-

щев, Брежнев, Тока) чаастаан олурубаанар-ла бол-галар. Оларын чанынга өөренип, ажылдап, өлзөн ат-сыны дүр чораян кижи-лер ам-даа бар-ла-дыр.

А ол частыргы кылып каан баштыгыдырмын ук-төгүтү, ажал-талу, олар-нын ажал-талу, чок кижи-лер ам-даа бистин-биле каан чурттал, ажалдап чорурлар кайы хой деп билер мен. Бүрү чок черге өлүрткен болган шинтири чораяннармын талашы-биле тускай комиссия бар. Киши болган-на өжөөнү кадуруп, хой-ле шың-мөргө таймалыр кылган херээ чүт.

Ылагына Тыва удурутчу-ларын ап көрөм. Черле л-чашы, та кандай чүтө. Тон-даа, Шырши-даа. Он-дар-даа бурууду-ла боор. Черле кандай кыл ажал-дар журуугу чүтөл? Ондаа Россиянын Президентин Б. Н. Ельцинни бери хуузу албай турарлар хой болур ичин. Ам бо хүнүнде Бичелдейни, Оор-жанык чөмөлө эгелээр бис бе? Түмөр чоң, чурт баш-тап деп чүтө ыңдыр амыр эвес. Бодун хуумда баулуг оду-чынды чок кижи-лер ол деп бодар мен. Бо үе дээрде дендин берге үе-дир бо. Шудунден эгелеш, келер хевинисти, ижер-чи-ринисти өскө республика-лардан диленир-дир. Оон кадында Россияны чааан-дан диленир ууруга база таварыштыр турар бис.

Эгелешке бижан чүтүм-че эгелеш келин. Ам бо хуумда Токаны буруудалыр эргенис чок. А бир эвес хоойлу эуугаар херек ол турган. Тыва Республика-нын Дээди Арбитраж суду шинтири үндүрүп каар чүтө болза, ону хуузул көрө апар. Оон соонга турар чүтө тургуз, турбас чүтөни ач кааптарда чүтө болот. Ол бүткүн ани-ле илги хыял көр херек.

Маадыр-оол ТУЛУШ Тес-Хем-рай.

(Материалдык гонимарын «Шың» солунуна агар са-нынче шилдирин диле-ди).

ЧААРТЫ КӨРҮП ШИМЧЕНИР

Кылдык кээп турар чаагалары авторлары-ның элзэн кези — хоочуннар, а темалары — инитилелде байдал, ол дээш, келер үеде уруг-дарымын салым-чолу дээш дүвүрзүн, чурттап эртенки үеде үнелг чүдүлдерин буура турары дээш хомудал... Чамдык бодалдарың дөмөйлежи (оңу инитиле мурунда үнгөн материалдар-биле) турарында бо уаада оларын болгон өскө-даа эштерин чаагаларың допчулалы кылды деп шинтирелдизе.

«Революция мурунда ты-валар кижи дымаар арга-жук ады-тургун чоң тур-ган, үкү-бизик бекин чок, бир-ле мурут улус чораян деп суртаалды дынаан чор-дун. Ам билчир чоругурум, ыңдыг эвес, мөге чүдүл-дер хай-дур» — деп, Ак-Дову-рхан Куулар Самбуу би-ни турар. 20 чыллар ө-шкөдө кижи бүрүзүне 28 баш мал оонаштып турган, моодарыңдан бекин хый. Амгы малыысты үлөй са-лым көргүр даан, кандыг-дыр. Ист харын, пос-таа-сы ховар, машина-техника чок турганын шын деп ав-тор уламчылаан. Атам, акы-ларым, төрөдериң моод моонордыг, амгы астроно-мия чикиткиг билгилерин-де чорду. Оон ылай, эңи хөгжүп бээр арга турган, ыңалза-даа, «токажылар-ның муур-дүмү чок үд-дигилери» шыктаган деп, ол санап турар. «Ыңалза-даа» партиянын адресине чүгө буруу оонар хөңгүн чок, буруугаар хөгжүлгөн ол чон-биле кады кылган.

Чаагаларың чааа чорут-кан Куулар Ады-Херел үстүнде хоочунуң ыңаар-да база оон соонда-даа үе-терде чоңун амыдыралы-терде эңи турган деп ба-чытталыңа дөмөй кылдыр бижээш, «Лениннен эгелеш, мурунда чааа баш-тынар шунту багы, а ыңгалары эңи болган бе? — деп айтырыны салган. — Бир эвес ыңдыг чүтө болза, чүтө мынчап барган бис, садылгара чүт-даа чок». Оон аңгыда, автор республиканың Дээди Со-вединиң Даргазын «наш де-путат олуруп алган» со-гаанын, ам президент эрге-дужаалын тургузар деп ту-рарын чигинчип көрүп ту-рарын айтыган.

«Аймааралың, бодалда-рым» деп өгө салган ча-гаалар чамдык одуругтар-ны көрөм, оон автору ба-нын Садкан Майны. «Пар-тияны көкө-даа чөкөп көрө, бодун коммуни-стерде буруу чок. Олар да-йын-даа, тайбын ажал-даа үезинде мурунку одуругта

15 ажык миллион комму-нистерниң ай-чыл саным-да тепер турар кенигир дадыры-дыр, а оларын араалык муң-мун кырган-нар, бертик-межелдер, амы-дыралыңа чедимес-тер эменжик болгай деп, авторлар бижээш. 78 харлыг Алексей Би-чигин алаа улай мындыг сүмө кирип турар: «Ын-чанга ол ашаны комму-нистерге стапкын болган хавырткан дадырың бар-ымдаалар төлөп бээр деп шинтири үндүрериң ди-деп турар мен. Ортумак чикел-биле бекин санаарга, мен 4,5 муң рубльди кири-дим». «40—50 чылдарда да-дырың төлөш, чорта бергенир бар, оларын ажы-талу эменжик болгай. Чурттап чорурлар менел? Коммунист бүрүз мунар-дан санаар ашаны карма-ныдан төлөш. Өскө орган-нылар ону олчалар апарар бе? — Херек Дор-жунук (Тээл суур) бо сөс-тери үстүндэлери-биле үн-көп көч-түр.

Бо допчулалды доозуп тура, мындыг чааган ном-чуп көрөм. Оон автору Са-рып-Септе башкы Е. А. Монгуш. Ол 35 чыл инитилелде партия кенигир, олар-нын чээрби хирезинде эге органналарга секретары-лап чораян. Оон бодалдары үстүнде кириген авторла-рының уунгө каттыгар боор деп киши бодыг деп. Бижикчи «Натап көдүргөн херээ чок» деп алаан мате-риалында бодунук оңаага сеткиниңин илереткен. Ол «Коммунист адымга чоргаларың мен» деп би-жөш, кенигирини уду-туп келген чамдык кижи-лерге хамаарыштыр, ажал-ыңалза-даа чөптүг чөмө-ледди кылган болду. «Шы-ны-биле чыдалаарга, тап-ташын чыдалаарга пар-тияга, оон удурутчуларын-га удурут сөс элтер тамаан чон» турганын, дөрт чүт-а-лаар болза, уругуңуң чон-дун чораян хомудал оор. «57 чылдан эгелеш, партияның доктаа-саарларын күчүлүр дээш, дүн-хүн чон бар-ла шаам-аа».

Кээп турар чаагалар арай чангыс аайлыңың му-нар, ыңчанга ам тодугай саналдар херек иш-чүтүп чанчарыл, чаа партиялар кандыг бол-за тогурула, рынокке илгиле үезинде, Россия Федерацияның улус депутаттарының Съездинде чорудуа деп шинтирелеш чаз реформалар үе-зинде олар канчаар ажалдаа эжил?

Александр ДЕМБЕЛЬ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

НОВЕБРЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
8.00 «Эртен». 9.05 Музы-ка. 9.40 Улустун тоол-дары болгон ызы-бүрү чурттарың притчалары (Мексика). 9.45 «Джамбо-ри-91». Тускай үндүргө. 10.45 «Ориент» ансамб-лы көргүзү. 11.00 Бары-даалыг филм. 11.30 Фут-бол допчулалы. 12.00 ТМА.

Вторник

НОВЕБРЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Уруг-ларга дамчыдылгы (француз дыл кичээли). 10.05 Г. Те-леман. Концерт. 10.25 Хо-ней. 11.05 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдылгы көргүзүп тур. 12.00 ТМА. 12.20 Музыфильм. 12.25—12.55 Телефиль-нин баштайгы көргүзү.

13.55 «Биржалардан мелээр». 14.10 «Блонот». 14.15 «Телемист». 15.00 Салыт одуру. Коммерция медээни. 15.15 «Николай

Среда

НОВЕБРЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Че-мпоннар-биле кады. 9.20 Уругларгы музыка клузу. 10.05 Уран-чечен телефиль-нин баштайгы көргүзү. 11.25 Музыфильм. 12.00 ТМА. 12.15 Балет артисте-риниң концерти. 12.30 — 13.00 Барыдаалыг филм-ниң баштайгы көргүзү.

14.50 Биржа уадуучузу. 14.50 «Блонот». 14.55 Те-лескара. 15.25 «Амдырал-дың күзү». 15.40 «Карти-на». Уш сериалы уран-че-чен телефильм. 3-чү филм. 17.00 Уругларга дамчыдыл-га. 18.00 Хроника публици-

Четверг

НОВЕБРЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Уруг-ларга дамчыдылгы. («Су-пер-ном байырлыгы»). 18.00 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдыл-га көргүзүп тур. 11.00 Ха-рылажырыңың аргалары. 11.45 НХМ-ниң медээлери. 12.00 ТМА. 12.15—13.05 Футбол. Европа чемпио-нады.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15.35 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен те-

Пятница

НОВЕБРЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «... Он алды харылажырга чедир болгон оон-даа уулуглар-га». 18.00 ТМА. 18.45 Ин-формастыг-публицистг де-лефильмин баштайгы көр-гүзү. 19.15 Футбол. Евро-па чемпионоды. 21.00 Ин-формастыг программа. 21.40 «Информастыг». 23.10 ТМА. 23.25 «Ураның ала-галар». 00.25 Н. Тальковна тураскадыг. 01.10 «Улук ажалыңың кудалы». Уран-чечен телефильм. 02.20 — 02.50 Бизалон.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15.35 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен те-

Суббота

НОВЕБРЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Музыфильм. 7.00 Ритмиг гимнастика. 7.30 «Ажылгыр кижиңиң суббо-та эртен». 8.30 ТМА. 8.50 «Байкалда күс». Музыка-дыг телефильм. 9.05 «Ном өргөзүн». 10.05 Эртенги хөгжүп программа. 10.35 Рениссер С. Колосовтун иери. 11.00 Экология доп-чулалы. 12.15 Музыкалык киоск. 12.45 «Дем кат-тыжылга» видеодамчыдыл-га.

14.10 «Блонот». 14.15 Партиер. 14.45 Биржалар-дан медээлери. 15.15 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен

Воскресенье

НОВЕБРЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Спортту — бүгүдөгө. 8.30 ТМА. 8.50 «Спортто-го» тиражи. 9.05 «Ынак-шааның ажалы-биле, чугаа-лаары». 9.20 «Эртен эрте». 10.05 «Ада-чуртка бараан болушунуң». 10.35 Эртенги сыйдыс. 11.35 «Али-чорук-чулар клузу». 12.35 Көдө-дөн дамчыдылгы. 13.35 «Ма-

Понедельник

НОВЕБРЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
8.00 «Эртен». 9.05 Музы-ка. 9.40 Улустун тоол-дары болгон ызы-бүрү чурттарың притчалары (Мексика). 9.45 «Джамбо-ри-91». Тускай үндүргө. 10.45 «Ориент» ансамб-лы көргүзү. 11.00 Бары-даалыг филм. 11.30 Фут-бол допчулалы. 12.00 ТМА.

Вторник

НОВЕБРЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Уруг-ларга дамчыдылгы (француз дыл кичээли). 10.05 Г. Те-леман. Концерт. 10.25 Хо-ней. 11.05 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдылгы көргүзүп тур. 12.00 ТМА. 12.20 Музыфильм. 12.25—12.55 Телефиль-нин баштайгы көргүзү.

13.55 «Биржалардан мелээр». 14.10 «Блонот». 14.15 «Телемист». 15.00 Салыт одуру. Коммерция медээни. 15.15 «Николай

Среда

НОВЕБРЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Че-мпоннар-биле кады. 9.20 Уругларгы музыка клузу. 10.05 Уран-чечен телефиль-нин баштайгы көргүзү. 11.25 Музыфильм. 12.00 ТМА. 12.15 Балет артисте-риниң концерти. 12.30 — 13.00 Барыдаалыг филм-ниң баштайгы көргүзү.

14.50 Биржа уадуучузу. 14.50 «Блонот». 14.55 Те-лескара. 15.25 «Амдырал-дың күзү». 15.40 «Карти-на». Уш сериалы уран-че-чен телефильм. 3-чү филм. 17.00 Уругларга дамчыдыл-га. 18.00 Хроника публици-

Четверг

НОВЕБРЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Уруг-ларга дамчыдылгы. («Су-пер-ном байырлыгы»). 18.00 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдыл-га көргүзүп тур. 11.00 Ха-рылажырыңың аргалары. 11.45 НХМ-ниң медээлери. 12.00 ТМА. 12.15—13.05 Футбол. Европа чемпио-нады.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15.35 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен те-

Пятница

НОВЕБРЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «... Он алды харылажырга чедир болгон оон-даа уулуглар-га». 18.00 ТМА. 18.45 Ин-формастыг-публицистг де-лефильмин баштайгы көр-гүзү. 19.15 Футбол. Евро-па чемпионоды. 21.00 Ин-формастыг программа. 21.40 «Информастыг». 23.10 ТМА. 23.25 «Ураның ала-галар». 00.25 Н. Тальковна тураскадыг. 01.10 «Улук ажалыңың кудалы». Уран-чечен телефильм. 02.20 — 02.50 Бизалон.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15.35 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен те-

Суббота

НОВЕБРЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Музыфильм. 7.00 Ритмиг гимнастика. 7.30 «Ажылгыр кижиңиң суббо-та эртен». 8.30 ТМА. 8.50 «Байкалда күс». Музыка-дыг телефильм. 9.05 «Ном өргөзүн». 10.05 Эртенги хөгжүп программа. 10.35 Рениссер С. Колосовтун иери. 11.00 Экология доп-чулалы. 12.15 Музыкалык киоск. 12.45 «Дем кат-тыжылга» видеодамчыдыл-га.

14.10 «Блонот». 14.15 Партиер. 14.45 Биржалар-дан медээлери. 15.15 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен

Воскресенье

НОВЕБРЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Спортту — бүгүдөгө. 8.30 ТМА. 8.50 «Спортто-го» тиражи. 9.05 «Ынак-шааның ажалы-биле, чугаа-лаары». 9.20 «Эртен эрте». 10.05 «Ада-чуртка бараан болушунуң». 10.35 Эртенги сыйдыс. 11.35 «Али-чорук-чулар клузу». 12.35 Көдө-дөн дамчыдылгы. 13.35 «Ма-

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

НОВЕБРЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
8.00 «Эртен». 9.05 Музы-ка. 9.40 Улустун тоол-дары болгон ызы-бүрү чурттарың притчалары (Мексика). 9.45 «Джамбо-ри-91». Тускай үндүргө. 10.45 «Ориент» ансамб-лы көргүзү. 11.00 Бары-даалыг филм. 11.30 Фут-бол допчулалы. 12.00 ТМА.

Вторник

НОВЕБРЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Уруг-ларга дамчыдылгы (француз дыл кичээли). 10.05 Г. Те-леман. Концерт. 10.25 Хо-ней. 11.05 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдылгы көргүзүп тур. 12.00 ТМА. 12.20 Музыфильм. 12.25—12.55 Телефиль-нин баштайгы көргүзү.

13.55 «Биржалардан мелээр». 14.10 «Блонот». 14.15 «Телемист». 15.00 Салыт одуру. Коммерция медээни. 15.15 «Николай

Среда

НОВЕБРЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 Че-мпоннар-биле кады. 9.20 Уругларгы музыка клузу. 10.05 Уран-чечен телефиль-нин баштайгы көргүзү. 11.25 Музыфильм. 12.00 ТМА. 12.15 Балет артисте-риниң концерти. 12.30 — 13.00 Барыдаалыг филм-ниң баштайгы көргүзү.

14.50 Биржа уадуучузу. 14.50 «Блонот». 14.55 Те-лескара. 15.25 «Амдырал-дың күзү». 15.40 «Карти-на». Уш сериалы уран-че-чен телефильм. 3-чү филм. 17.00 Уругларга дамчыдыл-га. 18.00 Хроника публици-

Четверг

НОВЕБРЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Уруг-ларга дамчыдылгы. («Су-пер-ном байырлыгы»). 18.00 КТВ-1 болган Франс Интернационал дамчыдыл-га көргүзүп тур. 11.00 Ха-рылажырыңың аргалары. 11.45 НХМ-ниң медээлери. 12.00 ТМА. 12.15—13.05 Футбол. Европа чемпио-нады.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15.35 «Фиг-липп Траум». Уран-чечен те-

Пятница

НОВЕБРЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «... Он алды харылажырга чедир болгон оон-даа уулуглар-га». 18.00 ТМА. 18.45 Ин-формастыг-публицистг де-лефильмин баштайгы көр-гүзү. 19.15 Футбол. Евро-па чемпионоды. 21.00 Ин-формастыг программа. 21.40 «Информастыг». 23.10 ТМА. 23.25 «Ураның ала-галар». 00.25 Н. Тальковна тураскадыг. 01.10 «Улук ажалыңың кудалы». Уран-чечен телефильм. 02.20 — 02.50 Бизалон.

13.50 Телебизика. 14.20 «Телемист». 15.05 «Былг болгон ыңчан». 15

Шыныкты Аадааны Дыштаным жүнгө арын

Шүлүк кыдыраажындан

УЛАП ЧОР МЕН

Кара Күзөг, Көк Булуя
Кара чаштан өскөн черин.
Эзгестиги эргенимде,
Эргим ачам сактып көзүм
Караңгыда атып шерин
Хайгыл чоран Мөген-
Чинги.
Чинге дагы алып каарга,
Чингир көк дээр чылдык
Могой даанын алаа черде
Бора-бүдүн чалгы: хөргө
Челе берген сакымда-ла,
Черге чедир жегер мен.
Ханын төккөн чериале ам
Кыш күзүн малайлар долган.
Делал чоран чериале ам
Тергипи тараа чалгып турар.
Күчөтөкө башталыпкан
Күргүш билбес партизандар
Дүкээлдеп каап найралы
Тууду дом дег адырдым.
Хөгжүлдөйгү тыя черин
Хөгжүлдөйгү көчүр чыдар
Атам сөзү мөкөйбашан.
Ажыл-херези улап чор
мен.

Дончай-оол МӨГЕНЧИК.
Кызыл хоорай.

ӨЧНУУМ ҮНУ

Сурагым орус шүлүкү
Николай Рубцов-биле Мос-
кваны М. Горький аттыг
литература институтунга
өөренип турган, танышыл
алган мен. Шала шыгдек,
тодасымдар дурт-сыныг,
оокум кара катарылым,
бөдүм эр ам-даа сактым,
да чуртамышан. Чүгө
дээрде ол 1971 чылдын я-
варь 19-та айымыла тава-

ХОВУДАРЫНЫ СЫЛДЫЗЫ
Дүмбей дүмө чайыналган күжүр сылдыс
Дүжөп удаан төзөн черден карак салбас.
Хараалык чиге-ле дорт кайгап алган
Хайгылыгы дег могой-дыш чок көрүп турар.
Ховуларым сылдызы сөз ынаам көнүтүп,
Хову бүрү сакымдан ыратпас мен.
Алдын күстүп шыгыгыларын чырытылап,
Аткай дамын мөңгүшөйлүп уткуп аар сен.
Дүжүрээни оокургавас кижилерке,
Дүргөн өскөк коорайларга херел чыгып,
Бие бербей, харын тода чайыналган.
Өөрүшкүнү демдөз бөзүп турар-дыр сен,
Ындыгы боорга, айдын черде күжүр бөдүм.
Ындыгы даян немин-чолдуг болган-дыр мен.
Ховар чараш херетини бодардым.
Ховуларым сылдызы сен, чайына-ла...

БАШТАК КЕРНИ ЧОРБАС МЕН БЕ?

Барысачыг, чоруксанчыг
Бай-Тал суурда чакымды
бар.
Балаттымас, утундурбас
Баштак карам алаа турган.
Баарым чылдыр турган-даа
бол.
Бадымданып шагы эзгөргө,
Дескел айт дег, сураг чок
бооп,
Чекки, ырап чоруп баржык...
Чериндизе чалаттыргаш,
Чемизг шайын ижип ор мен.
Чединшик чок ынакшылга
Четтире бээр чакан ийик
мен.
Салым-хууус катчы бергеш,
Чалгыс черге чурттаан
болза,
Бажы бедик Бай-Тайганын
Баштак керин чорбас мен
бе.
Клара ЧИМЧИТ.
Тес.Хем район.

(Эгеиз №№ 179, 181,
183, 184, 187 «Шында».)
Була биле Аракчаанын
хөлү эрттир. Икереке ку-
вискалчы, намын канг
илири дээр шугумулан
үнгөш. Ноган-оол биле
Хойтпак-оол устүкү чер-
лерин айтмышы-биле «на-
палитист» эвес орунатып
алар хөгжүр» деп угуу
шилп алганнар. Чогум
«напалитист» деп чүл дээр-
ли билер эрлер бе, билбес
эрлер бе? Чүл-даа болза,
ол дээрде дараал-дыр деп
чечилеп турганнар. Удур-
тур баштаар, черлерин
айтмышынын, шит-
пирлерин, аалгатарын кү-
сөдир дээр, араатан арым
ханын колдары чүл-даа
чалламанаста. Ийн-Тал су-
музун ол ийн тегинде-
чүл эч ылангыч МЧАЭ не-
жигүүнү камды амылдыр
ататкан-биле элтиргиле-
бис бөг амылдап турган-
нар. Ынчалза-даа чүл-даа
аымыл-агылыг кижилер-биле
чугаалапканда, дылдаа
дөңү каар болган. Ийн
дарагына собулгасын бил-
дингир: хуу кижилерин
язым-бүтүр аргаала-биле
ылып турган, оларын э-
лдегил амылде — МЧАЭ-
лерге, амыл-биле чугаа-
лаага, албаалап киирери
болур.

Ол калдыг аргаларды?
Бир дугаарында, үндү-
гүр айтырып — амыл кы-
лп шылдар кижилерин са-
нап, бола мал башыга
оонап, чүл чүлсө оон хө-
мөдөн МЧАЭ нежигүүнү
инден улаттыган. Мич-
геп Сосарлар аалы к-
ринеге бекеналган өрөг-
лүгү бүдүн Эгелде аттыг
МЧАЭ-ден хуу үндүрүп
төдөп, хай табааны дугаар
турган. Оон өскө түрмөк
чүлдөр баа аарыны: Кы-
зылде, Шагаан-Арыгы те-
ге, шапактыг чим тээр, ко-
жууны клуб, сумуга шило-
туларыга муунаа соот-
туп, тонал кагар, оотк
аптаар, оон амылаа-даа
болза, МЧАЭ бугаан баа
кашчы, чер канчаалаар.

Ийнде, калдыг-даа дүрүм-
хойлууда билип карбас
бүдүм кызыл кызылдарлар
чоруктар. Хуу амылдыг
араттарга тараа тарым,
сиген кезер, мал олар-
дыр эки черлерин бербес.

Монгуш ДОРЖУ.

КЫРГАННЫН ХАРЫЛАРЫ

Район черинин бир назы-
рамын дарагы-биле малчын
коданнар ортп чорутуус.
Кыштагылаагында беле-
келдерин хынал, чамдык
четпестерин илереди, ону
дарып чайладырын сакы-
дырып, тайылбыр амыла-
рын баа кылдымыс. Черле
чагырып-дугаар сүзүтүп
кижи болгаш кады чоран
эким чер кырынга ону-оону
кылылар деп шыгыны а-
йтмышынын-даа берди.
А мен амылым аайы-биле
солуннар, журналдар ча-
гылытамынга хамаарыштыр
кыска тайылбыр чугааны
кылып чордум.
Дараагында бир малчын
аалга келдиныс. Чагыдыла-
га хамаарыштыр чугаала-
дым. Малчын өгүленин эр
ээинин адазы болур сөзөн
харлыг ирей орташ:
— Пенсонер кырган-даа
болузма, бөдүм шаам-биле
солуннары чагыдып алдым
— деп, чугаалады.
— Калдыг солуннар ча-
гыдып алдым, ирем? — деп,
Ол солуннарда солун
чүтү бижон боор-дур? — деп,
даргам улам сомуурган си-
никти.
— Номчуп! Карак-жу-
лаам чедер эвес, кестүм
база чок — дээр, ирей серте
чок мынчаар харыладым. —
Өскөр амылдарында дым
эпиг, амылгыг солуннар

Кормаага хай мал дугаадыр,
оңур мерден дугаадыр ба-
за, оларын колдады сымар-
таар.
Оортан чамдык кижилер
шыдапайып, кымыг черле-
ке десип жок-п-даа, өскө-
лери МЧАЭ-лерге арга-ча-
даара киирп-даа турганнар.
Ийн-Тал сумузуңу ийн
даргазы сынып чок эйтер —
барган ууш өскөртпес, хай-
нуң херээ дээр уйгу-дыжын
барылаалавас. Оларга
кым-даа аныш-шалык төле-
мей турган. даргалар ону-
даа айттырбас. Арбан-
суму кезинде, боттары хуу
ааттарын мунар, устүкү
черлерден сургакчылап
келген эштерин баа олар
ашкаар чегерер, айт-
каар хөгжөзөр. Чүрүм-
сакында талаа-биле Хойт-
пак-оол-даа, Ноган-оол-
даа эсепт-чон эрлер, Ылаң-
гыя суму даргазы арага
дээр ит безин ишпес, нара-
суг барын билер кижин бе,
билбес кижин бе, оон элек-
кадан чорбанын кым-даа
кербон. Ынчанга Хойт-
пак-оолду чон онза хунду-
лар турган, чамдык кижин.
деп шугт коргар.
Моон ужурундан боор,
чонга мындыг кожамын
баа тарай берген:
Хойтпак огулу араганы
Холтурт кылдыр ашкарар
мен.
Кожуу огулу Хойтпак-
оолга
Кожуу базым бараалгаар
мен.
Кочулал-даа, хундукте-
лаа, шоодуг-даа — шугту
натый хары. Шак ынтан
«Ареэв шыны» солуга су-
муда аныктар урунугу
даргазы Шинг-Доржу биле
кижи эмишан Маалыр-
оолдуң «Ийн-Тал сумузу-
нуң дугаагында» деп улап
шугулдун ууш келген.
Чүл-даа айт-оолаан, Сенек-
тен Отуу-Даш чедир,
Бүрүктөп Оден-Шед,
Чанек сыныры чедир.
Баштай чондан эгелзэн
болган.
Ийн-Талдын араатары,
Иденейлиг амылдарар,
Иденейлиг амылдарар,
амылдарышын.
Не чуртка майтадынар,
Оон сонда биддингир,
суму даргагыга кетген:
Хоор-ла чонуну херээ-ле
дээр,
Хойтпак дарга кызып-та
тур.

Хойтпак-оолдуң,
Хонпазынга даргавыстың
Хонпазынга ушканымар,
Номна бижин херээ-ле
Ноган дарга кызып-ла-
тур.
Ноган-оолдуң,
даргавыстың
Номназынга өөрештер,
Шинг-Доржу биле Ма-
алыр-оол сумуңуң амыл-
ке-розде чедингиринер
майтат, четпестерин шуг-
гүтүлөп, дегерестин тө-
силгин каанканнар.
Барыкта кошпар, хуна
кадарын оорар Халбаа
ашактыг дугаагында оду-
рулдар аныктарын ак-
сыдан дүжүрбес ыры
алаарган.
Хайралыг огуларын
Кадыр кылып алыр
тур.
Харын ону дүргүмүткан
Хамын уаур Халбаа
сенде.
Оон сонда чон орту-
зунга херектиг, херек чок
черге «Хамын уаур Халбаа
сенде» деп чугаа баа та-
рай берген.
ОНГУ ЭГЕ
«Контрреволюстуг чыдыг
ит сестери» Чугат-Данкы,
Хемчин-оол. Данчай су-
тарын баштааны «тошту-
бөдүм» хул-дугаан кыл-
дыр чылча шапкан сонда.
Тыага ханыг репрессия-
лар халылап барган, оон-
биле чергелештир чамгыс
кижи чүдүр чортк оон-
да дүргөн болбаадыр,
кыдыг-кызылгар чок бар-
ган.
Магаланыг тилеленин
Баштап оор чолчаагымыс —

Кызыл-Эник Кудажы Уйгу чок Улуг-Хем (Алдын томиңуң бирги номун- дан эгелер)

Хойтпак-оолдуң,
Хонпазынга даргавыстың
Хонпазынга ушканымар,
Номна бижин херээ-ле
Ноган дарга кызып-ла-
тур.
Ноган-оолдуң,
даргавыстың
Номназынга өөрештер,
Шинг-Доржу биле Ма-
алыр-оол сумуңуң амыл-
ке-розде чедингиринер
майтат, четпестерин шуг-
гүтүлөп, дегерестин тө-
силгин каанканнар.
Барыкта кошпар, хуна
кадарын оорар Халбаа
ашактыг дугаагында оду-
рулдар аныктарын ак-
сыдан дүжүрбес ыры
алаарган.
Хайралыг огуларын
Кадыр кылып алыр
тур.
Харын ону дүргүмүткан
Хамын уаур Халбаа
сенде.
Оон сонда чон орту-
зунга херектиг, херек чок
черге «Хамын уаур Халбаа
сенде» деп чугаа баа та-
рай берген.
ОНГУ ЭГЕ
«Контрреволюстуг чыдыг
ит сестери» Чугат-Данкы,
Хемчин-оол. Данчай су-
тарын баштааны «тошту-
бөдүм» хул-дугаан кыл-
дыр чылча шапкан сонда.
Тыага ханыг репрессия-
лар халылап барган, оон-
биле чергелештир чамгыс
кижи чүдүр чортк оон-
да дүргөн болбаадыр,
кыдыг-кызылгар чок бар-
ган.
Магаланыг тилеленин
Баштап оор чолчаагымыс —

лаа. Кижин тыны дээрде
хей чүдө-дир он, бөгүн ки-
жи, даярта сен, сен боорда
нонр ыт сеги.
Устүнде айттыгнан хан-
ныг төөгү 1938 чылдын
октябрь 16-да Кызыл хо-
райнын алаанда Манган-
Элзэни хонкудугу карангы
дүмө «тигилелит» боо
дааштаашкыны-биле доо-
зулган болгай. Оон чамгызы
ырак болган. Бүгү Тыяны
хөмө алган.
Кызылга эртенен Оңза
ажын сүдүн сонда, чүгө
бир ай өрткенде ам
унушкунуг (7) онза ажын
сүд 1938 чылдын ноябрь
20-де Шагаан-Арыгы бол-
ган.
Ам документ баугаар:
«Контрреволюстуг Бала-
жынтын херзон түш шит-
кени.
Улуг-Хем кокузунун Ша-
гаан-Арыг сумузу 14 ду-
гаар арбанын хамаатым,
ТАР Эрү дүрүнүн 8
чүдүн таварты 30.38.10
чүддө-он-биле бончуудыр
херектиг Түдүл Балажын,
1907 чылда төртүтүгөн,
онза тыя, 5 жаны амыла-
орус, тыя сөз болган би-
чиг болган. 13 бола херен-
гилыг, «ССР»-ге шериг-сег-
гуулуга ооткан шило
роскан. АРП-тын аска-
дрон командинги, бодуна
аалам чок.
Бүтүдүтканын:
Иам, чалака суртаалым
салап, контрреволюстуг Се-
ренин амыл-албанын дү-
жүрбөсүгө удурланган.
Уруншунуг онза ажын
сүдүн шиткени:
«Го ялалып, Балжынтыг
үстүнде үчүлдүн туган
херээ болза, национал ре-
волюстуг нам, чалака,
адаст чонмара онза амыл-
дыг хоралыг херек болур
жүдүмдө. ТАР Эрү ду-
рүнүн 8 дугаар чүдүн
таварты 30.38.10 чүд-
дө баугаар Түдүл Бала-
жынты 72 нам иштинде
болуп өлүрер.
Хоншу-херектигизн ха-
мылар.
Суд Даргазы М. Сугур,
Генерал С. Оңза-оол.
Арат талзэн С. Гиче-оол,
Секретери Д. Дамдын-
чан.
1938 ч. 11 ай 20 х. Хун-
дусунуң 2 шак 15 минут»,
(Уланчылыг).

телевидение

НОЯБРЬ 7 БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
8.00 Барындагыт филм
8.10 «Дивансыңгыт бо эри-
млар...» 9.00 «Чурттап эр-
кени» 1-ги филм, 9.15
Мультифильм, 10.00 Те-
лежурт эртерин, 11.00
«Чурттап эртерин», 2-ги
филм, 11.15 Позитив ком-
позитив, 11.40 «Туттурбас
жылың чыккан-дыр», Уран-
чечен филм, 12.35 «Чурт-
тап эртерин», 3-гу филм
13.10 Контур, 13.35 Мульти-
фильм, 13.45 «Чурттап эр-
кени», 4-гу филм, 14.00
Информастыг программа,
14.10 Футбол, 15.00 «Сайлыг
календары», Күс, 15.10
ТМА, 15.25 Барындагыт филм,
15.55 «Чурттап эртерин»,
5-жи филм, 16.20
«Джастан келген бис», Уран-
чечен филм, 17.45 «Чурттап
эртерин», 6-гу филм, 18.00
Хоней маршалазын, «Ала-
са» кубугу эриш. Чаларда —
информастыг ундургане,
19.00 Информастыг програм-
ма, 21.40 «Чурттап эртерин»,
7-ги филм, 22.10 «Ыры-01»,
23.40 «Бүжүмүң ижи», Уран-
чечен филм, 01.00 «Нике-
городскын матрешка-
ры», 01.30—02.50 Харыла-
лар...

ИЙГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
ТТ Дамчылаалары
8.00 Эмчиги, 8.10 Тесе-
8.20 Мультифильм, 8.50 Тесе-
фильминин баштайгы көрү-
тү, 9.10 Контур, 10.00 «Бир-
дөргө торуйлап чуртар»,
Уранчечен филм (Фран-
ция), 11.35 Барындагыт
филм, 12.12 Теннис,
«Кремль кубугу» эриш,
13.05 Барындагыт филм,
13.35 Музыга коллекциясы,
14.00 Ачы-ууа көргүсө мар-
шафен, 18.00 «ГУЛАГ» поэзия-
лыг Программага В. Му-
рашев кирер, 18.50 «Орус
ийги революция», Алды
филминин барындагыт
филминин баштайгы көрү-
тү, 1-ги сезини, 19.45 Хуу,
20.00 Мезгилер,
20.30 «Томшкыг удулар
чашар», 20.35 «Ажын чон
чашар», 22.15 Футбол, 23.45
Эстрада программасы, 00.10
Барындагыт филм, 00.25
Рекада, 00.30 Мезгилер,
00.50—02.25 Теннис, «Кремль
кубугу» дээр.

КИНО

НОЯБРЬ 7-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Стер-
ватини на дорогах» (к/с
«Голубой») 10.00, 12.30,
15.00, 17.30 шактарда.
ВИДЕОЗАЛ: «Путешес-
твие в его жизнь» 9.30,
11.30, 13.30, 15.40, 18.00
шактарда.
«ПИОНЕР»: «Чудесный
лес» 9.00, «Джунгли» 10.50,
13.10 «Эльвира» — повелитель-
ница тьмы» 15.30, 19.30
(узаткан), «Я вам объявляю
войну» 17.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: Кинофильм
«Замк» 12.40, 14.30, 16.20,
18.10 (узаткан) шактарда.
(Политинг чыдымын-
кын бажыныгы): По про-
звону «Зверь» 12.30, 17.00,
«Присел» (2 сериялыг)
14.20 шактарда.

НОЯБРЬ 8-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: «Стер-
ватини на дорогах» 10.00,
12.30, 15.00, 17.30 ша-
ктарда.
ВИДЕОЗАЛ: «Путешес-
твие в его жизнь» 9.30,
11.30, 13.30, 15.40, 18.00
шактарда.
«ПИОНЕР»: «Солнце в
кармане» 9.00, «Юнга со-
стоину» 10.30, 13.30,
«Джунгли» 12.30, 14.30,
16.20, «Я вам объявляю
войну» 16.30, 20.40 (узат-
кан) шактарда.
(Политинг чыдымын-
кын бажыныгы): По про-
звону «Зверь» 12.30, 17.00,
«Присел» (2 сериялыг)
15.10 шактарда.

НОЯБРЬ 9-ТА

«НАИЫРАЛ»: «Стер-
ватини на дорогах» 10.00,
12.30, 15.00, 17.30 ша-
ктарда.
ВИДЕОЗАЛ: «Мафия про-
тив лизды» 9.30, 11.30,
13.30, 15.40, 18.00 ша-
ктарда.
«ПИОНЕР»: «Смех и го-
ре у Бела моря» 9.00 «По-
лет пилотажа» 10.30,
«Джунгли» 12.30, 14.30,
«Я вам объявляю войну»
14.40, 16.30, 20.40 (узат-
кан) шактарда.

(Солунуң дараагында по-
тери ноябрь 12-де үнер).

ЧУРУКЧУНУН ХУЛУМЗУРУУ

Виктор КУУЛАРЫНҢ шоодугугу чуруктары.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыя
Республиканың Дээди Со-
ветинин Министрлер Чөүлө-
дө, «Шың» солунун редакция
коллективия.
РЕДАКТОРНУН ОРАЛАКЧЫЗЫ
Д. Н. ЧЫДЫМ.
Редакциянын телефоннары:
□ Редактор — 3-43-34;
□ приемная — 3-34-26;
□ ораалакчылары — 3-33-91;
□ харымсалгалыг секретари — 3-34-17;
□ ораалакчылары — 3-45-93;
КИЛДИСТЕР:
□ экономика килдистер: 3-34-49;
□ улустур — 3-36-73;
□ көдөз ажыл-агый — 3-41-16;
□ социал айттыргар — 3-34-57;
□ культура болган улус ө-
өрдиңге — 3-39-15;
□ улус депутаттар Советте-
рийн — 3-34-98;
□ инитилел политиктиг — 3-36-25;
□ мездээр болган спорт — 3-36-82; 3-41-23;
□ чагаа — 3-39-63;
□ оочула — 3-34-93;
□ ооректорлар — 3-34-19;
□ ундурчурлар — 2-27-41;
□ солун кезбей барганда — 2-32-73;
АГАР САНЫ: «Тыя соцбанк» № 3633005.
Тыя Республиканың Пом үндүрер чер, политра-
фия болган ном сакымын херектерин таллаа-
биле күрүм комитетинин типографиясы, Кызыл,
Щетинкин болган Кравченко кудумчуу, бажык № 1.

Солун неделяда 5 катат үнер. Хемчээл 2 паралага амазы.

Хакасиянын «Жарки» ансамбли.

Тиражи 27007 экз, Чалгы № 078.